

Год. XXI

Октомври, 1915 год.

Кн. 8.

БЪЛГАРСКА СБИРКА

Владиславъ П. Алексиевъ.

БРАТЯ МИЛАДИНОВИ *).

Труженци на духовното ни възрждане, Димитъръ и Константинъ Миладинови сж били най-стария и най-младия отъ шестъхъ синове на стружкия гражданинъ Христо Миладиновъ, по занятие грънчарь. Димитъръ е роденъ прѣзь 1810 година, Константинъ — прѣзь 1832 година, нѣколко мѣсеци слѣдъ смъртъта на баща си.

Димитъръ отъ ранно дѣтинство ималъ що годѣ условия, които сж му способствували да развие природнитѣ дарби на своя умъ. Кжщата на стария грънчарь, прозорливъ гражданинъ, била единъ видъ срѣдище за всички по-събудени стружани. Благодарение на странствованията си прѣзь младици въ австрийскитѣ славянски земи, Христо Миладиновъ рано почувствувалъ разликата между просвѣтенитѣ хѣреати и своитѣ съотечественици, и нивга, на гости и събрания, въ кжщи или на черковния дворъ, Христо не изпуска случая да разкаже за живота и обичаитѣ на австрийскитѣ славяни, за тѣхното национално съзнание, за тѣхната свобода и просвѣта. На веселие и седѣнки, миладиновитѣ гости не рѣдко сж захвърляли гусла и вретено за да чуютъ приказливия домовладика, за това че има далечни страни задъ много планини и поля, дѣто теглото не е така черно, дѣто се пѣе безъ страхъ отъ арнаути и бюлюкбаши...

Въ такава обстановка и подъ нѣжнитѣ грижи на своята пѣснопйна майка, която имала рѣдката дарба да познава безброй народни пѣсни, расълъ малкиятъ Димитъръ. Той билъ ученолюбиво дѣте. Наученъ на черковно четмо отъ тогавашния стружки даскалъ и бащинъ приятель. Димитъръ въ свободното си врѣме се отдѣля отъ книгата само за да чуе гласовититѣ пѣсни на своята майка, въ чиито скутозе тѣй често е той заспивалъ. Но въпрѣки прѣданността си къмъ четмото, като най-възрастень синъ Димитъръ трѣбвало, по народенъ обичай, да научи занаята на своя баща, да стане грънчарь. Това принуждение не се нравило на духовитото дѣте. Димитъръ твърдѣ често се чувствувалъ лишенъ отъ свободата, съ която така щедро сж се ползували неговитѣ връстници и съшкол-

*.) Настоящата скица—портретъ е помѣстена въ печатния органъ на бив. отом. - бълг. учители „Учителски Гласъ“, издаванъ въ Солунъ; вж. броя отъ 11 януари 1912 година. Тукъ даваме скицата съ нѣкои нуждни попълнения и измѣнения, които сме намѣрили въ специалния отпечатакъ на сп. „Минало“ — 1912 и въ Споменитѣ на миладиновия ученикъ Шанкаревъ. Въпрѣки въпроснитѣ попълнения обаче, статията и този пжтъ си остава повече едно възпроизвеждане на възпоменанията на Миладиновата съпруга баба Митра, както и на възпоменанията на Царева П. Алексиева, родена Димитър Миладинова.

ници. Неговата впечатлителна природа, наслѣдена повече отъ майчина страна, като че ли не хармонирала съ малко суровия бащински характеръ. Честниятъ грънчаръ, ученолюбивъ въ рамкитѣ на своята епоха, неможалъ да се помири съ мисълта че най-възрастниятъ му синъ ще напусне занаята на бащата и повсевъзможенъ начинъ се е старалъ да приучи Димитра къмъ грънчарския занаятъ. Тази бащинска ревностъ ставала за дѣтето толкова по тягостна колкото то чувствувало, че приближава своята юнностъ.

Една прѣкрасна вечеръ, поставенъ да наглежда и помага на нѣкои закжснѣли работници, бързащи да измажатъ хубавитѣ глинени съсѣди за утрѣшния пазаренъ день, Димитъръ съ единъ прѣтъ изпочупва цѣла дузина отъ тѣхъ и, подъ страха на очакващето го наказание, безъ да се обади никому, прѣзъ Калища и Поградецъ, избѣгва въ манастиря Св. Наумъ, където по това врѣме се намиралъ неговиятъ старъ учителъ. Като младежъ, познаващъ черковно четмо, Димитъръ още първия день е билъ приетъ за манастирски послушникъ.

Колко врѣме юношата останалъ на послушание въ Св. Наумъ и какъ е използувалъ тамошното си прѣбивание, не е извѣстно. Знае се само, че често, придружаванъ отъ единъ старши манастирски послушникъ, родомъ отъ Царево-село, той е спождалъ охридската областъ, види се въ връзка съ стопански цѣли на светата обителъ. Прѣзъ всичкото това врѣме Димитъръ билъ непрѣстанно увѣщаванъ отъ роднини и приятели да пощади старинитѣ на своя баща и да се завърне при домашнитѣ. Прѣзъ 1830 година, прѣклянилъ глава, Димитъръ се завръща при родителитѣ си съ условие да бжде изпратенъ на учение въ Охридъ, чието училище се е славилъ съ добри учителски сили. Така постигна Миладиновъ своето горещо желание да се прѣдаде на любимитѣ си занятия¹⁾.

Още първата година, поради своето прилежание и напръднала възраст, Димитъръ билъ назначенъ да прѣподава въ долнитѣ класове, нѣщо което не му бъркало да бжде отличенъ ученикъ въ горнитѣ класове. Димитъръ скоро билъ обикнатъ отъ своитѣ ученици и съученици, къмъ които винаги се е носилъ като по-голѣмъ другаръ. Той билъ сжщо обикнатъ и отъ своитѣ учители, на които често е помагалъ въ писменитѣ работи. За нещастие, обаче, не много слѣдъ установяването му въ Охридъ, неговиятъ баща се поминалъ — къмъ края на 1831 година — и цѣлото сѣмейство останало на неговитѣ грижи. Сега Димитъръ напуска училищнитѣ си занятия всрѣдъ година и се завръща въ родния си градъ за да нареди домашнитѣ работи и утѣши своята майка. Намѣрилъ се въ къщи, той не е и

¹⁾ Нѣ а да сждемъ далечъ отъ истината ако прѣдположимъ че своето прѣдназначение за народенъ учителъ и общественъ дѣецъ Д. Миладиновъ ще да е почувствувалъ още като послушникъ въ светата Наумова обителъ, да е незагасено огнище за българска манастирска просвѣта. Отсетнѣ той е разказвалъ за едно духовно лице „дошло отъ славянски земи“ въ Св. Наумъ, което обикнало младия послушникъ и често му е говорило за „духовната нищета“ на българския народъ.

помислилъ да продължи бащиния занаятъ. Неговото намерение било да се услови учителъ въ Струга. Но, завистливи епитропи не сж давали да стане за това и дума. Тѣ не вѣрвали въ неговитѣ сили. Намирали го още твърдѣ младъ и често му напомняли: „който грѣнци чупи, даскалъ не става“. Съ тага на сърдце Димитъръ отсетнѣ говорилъ за тѣзи тежки моменти на своя животъ. За него нѣмало вече щедрата бащинска подкрѣпа. Прѣзъ безкрайни зимни нощи трѣбаало той да работи самъ върху книгитѣ, изпращани му отъ Охридъ, за да навакса това що денътъ му е отнималъ въ грижи за оставено отъ баща сѣмейство. Прѣзъ сжщата зима Димитъръ често се прѣхвърлялъ до Охридъ. Срѣщалъ се съ своитѣ учители и кроилъ съ тѣхъ планове за по-нататашно учение. Желѣзното му здраве и непрѣклонната му прѣдъ всевъзможни мъчнотии воля, единственни сж спомогнали да отстои тегла и неволи и да кали характеръ за бждаща дѣйностъ на народенъ дѣецъ и учителъ. Като награда за това му постоянство и усърдие охридчани го поканватъ за тѣхенъ учителъ. Незвѣстно обаче по кои причини — по всѣка вѣроятностъ поради несъгласия съ училищното настоятелство — Димитъръ скоро напуща Охридъ и става секретаръ на една богата търговска фирма въ Дурацѣ¹⁾. Но и тукъ той не прѣстоялъ за дълго. „Единствената полза, която слобихъ отъ Драчъ, казвалъ Миладиновъ на своитѣ приятели по-късно, е че покрай търговски работи се опознахъ и съ италианцитѣ и понаучихъ тѣхния хубавъ езикъ“.

Прѣзъ 1837 година, срѣщаме Димитъръ Миладинова въ Янина „да довършва“ образованието си. Янинската грѣцка гѣмназия, най-прочута отъ всички тогава сжществувачи гимназии въ Европейска Турция, посѣщавана отъ македонската интелигенция безъ разлика на народностъ, отдавна е привличала вниманието на Миладинова. Но, изглежда още съ първото си идване, Димитъръ не намѣрилъ и тукъ това що търсилъ. Опознаването и сближението съ янинскитѣ гимназиисти накарало демократично възпитания стружанинъ да се отвори отъ фалшивитѣ и лековѣрни нрави на елинизиратата сѣ младежъ. Роденъ и порасълъ въ една чиста и непокътната българска обстановка, Димитъръ не се почувствувалъ добръ всрѣдъ „богатскитѣ дѣца“, чиято духовна храна била негодна и ненуждна за единъ юноша, закърмѣнъ и люлѣнъ въ пѣснитѣ на своята майка — селянка, наученъ да дѣли своя коравъ хлѣбъ съ работницитѣ на бащата-грѣнчаръ. Отначало, безъ да обръща внимание на мъчителната срѣда, Миладиновъ продължавалъ да бѣде единъ отъ най-старателнитѣ и най-силни ученици, обичанъ отъ своитѣ учители, съ нѣкои отъ които често другарувалъ като равенъ. Неговото прилежание въ елинската наука, обаче, скоро се замѣнило съ прѣдаността му къмъ янинската италианска колония, въ срѣдата

¹⁾ Както по настоящемъ, така и въ миналото гр. Дурацо, поради близостта си съ Италия, ималъ богата италианска колония и въртялъ добра търговия.

на която започналъ да се чувствува по-добръ отколкото въ училището. Димитъръ сърдечно се сближилъ съ своитѣ „стари приятели“, които поради лошитѣ политически условия въ Италия — тогава австрийската провинция—въ голѣмо число сж минавали Адриатика да търсятъ прибѣжище и прѣхрана въ Македония и Албания. Тази дружба влива новъ жаръ въ духовния животъ на Миладинова. Между янинската италиянска колония, въ своето болшинство състояща се отъ революционно възпитани елементи и подготвения да възприеме новата мисълъ народенъ труженикъ се образувало едно единение, което отваря пътя на бъдация народенъ учителъ. Разбирайки сжщността на италиянската революционна мисълъ, Димитъръ ясно проглежда че за българския народъ прѣди всичко е нужна просвѣта. Това различие въ схващанията, обаче, никога не е охладнило сърдечнитѣ връзки между него и старитѣ му приятели. Димитъръ обикналъ отъ душа особено одного отъ своитѣ приятели италиянци, и отсетнѣ твърдѣ често си го е спомнялъ като образецъ на добра и обилна душа. Този двоенъ животъ — като ученикъ на една чужда нему гимназия и като другаръ на свободомислящи хора — не могълъ да продължи дълго врѣме. Въпрѣки прѣдложението на янинския владика, лично познатъ на Миладинова¹⁾, Димитъръ внезапно напуща Янина за да се отзове наново въ родния си градъ.

Освободенъ отъ много прѣдрасждаци по отношение на елинската наука и особено на духовенството, отъ тукъ насетнѣ Димитъръ Миладиновъ проглежда ясно своята дѣйностъ на народенъ учителъ и будителъ. За него става видно защо шепа облагодѣтелствувани хора, „богопомазани фанариоти“, държатъ юздитѣ на единъ трудолюбивъ народъ и за свои облаги го тикатъ въ мракъ и простота. Той съзира прямата необходимостъ отъ народна просвѣта. Той усѣща нуждата отъ духовна пробуда. Отъ сега насетнѣ Миладиновъ прѣстава да бжде човѣкътъ, жаждущъ за черковна и грѣцка ученостъ. Въ неговата душа се зараждатъ топли струи на сбичъ къмъ всичко родно, българско. Духомъ и тѣломъ се прѣдава той на една света мисълъ, прѣдъ чийто олтарь човѣкъ заслужва да сложи цѣлия си животъ. Отъ сега насетнѣ Димитъръ прѣстава да бжде деликатенъ къмъ народнитѣ подгисници. Той ги държи отговорни за неврѣжеството на българския народъ. Жлъчно се нахвърля на всѣка тѣхна постѣпка, цѣляща унижението на селяка. Единъ пътъ завѣсата на неопрѣдѣленостъта и колебанието паднала отпрѣдъ очитѣ му, съ вѣра въ бъдащето поглежда той и вижда че сждбата го е повикала да служи на своя народъ. Но какъ? Отъ кждѣ да започне? Самъ ли, всрѣдъ това поле на невидѣлица и мракъ?

Прѣзъ 1840 година срѣщаме Димитъръ Миладиновъ установенъ за учителъ въ родния му градъ. Отъ това врѣме той взима подъ свое покровителство най-младия си братъ Константина. Първата грижа на народния учителъ, слѣдъ настаняването му въ Струга, е била да спечели довѣрието на своитѣ съграждани, да избере изъ

¹⁾ Ср. сп. „Минало“ 1912 г. Стр. 6.

между имъ най-способнитѣ и най-влиятелнитѣ и съ тѣхна помощ да се оближи съ охридскитѣ управници-чорбаджии, подъ чиято власть стоеше голѣма часть на западна Македония, отъ дебърско и кичевско до перинско и костурско. Същата година Димитръ се оженва за дъщерята на стружкия първенецъ Науинъ Матовъ, съ съдѣйствието на който съумѣва за скоро врѣме да обладаетъ сърцата на стружани и охридчани. Охридскитѣ фанариоти отъ първата година на миладиновото учителствуване почувствуваха влиянието, което единъ характеръ и една воля могатъ да упражнятъ върху дълбоко спящия народъ. Отначало Миладиновъ се ползувалъ и съ уважението на самия охридски владика, но скоро подозрѣнията на послѣдния, подхранвани отъ миладиновитѣ неприятели, сѣ се усилени. Приближенитѣ до владиката хора непрѣстанно сѣ шумели за това че Димитръ Миладиновъ не може да бѣде приятель на патриаршийското духовенство. Въ сжщностъ, дѣйствието на Миладинова прѣзъ това врѣме се състояла, вѣнъ отъ редовнитѣ му училищни занятия, въ подържането на едно вечерно училище за възрастни граждани и то не безъ съгласието на владиката. Повиканъ на обяснения въ Охридъ, благодарение на умѣнето да се защити и на неустрашимостта да изобличи клеветницитѣ въ прѣголѣма ревностъ, Димитръ Миладиновъ съумѣва да се оправдае и малко слѣдъ това, прѣзъ 1842 година, бива повиканъ да заеме учителско мѣсто въ любимия си Охридъ.

Уважаванъ и обичанъ отъ ученици и народъ, отъ сега насетнѣ Димитръ Миладиновъ замислюва образуването на тайни вечерни курсове по български езикъ. Тѣломъ и духомъ прѣдаденъ на своя завѣтъ да види българскиятъ народъ свободенъ отъ духовно потисничество, съ своята силна убѣдителна рѣчь, той привлича сърцата на всички охридчани, безъ да обръща внимание на народнитѣ врази, подозиращи за неговата дѣйностъ и търсящи и най-малкия поводъ да компрометиратъ човѣка тѣй скроменъ въ своя животъ и въ своитѣ обноси, но затова пѣкъ така самоопределенъ и увѣренъ въ цѣната на своята дѣйностъ. Той билъ рѣзкъ и нетърпѣливъ само къмъ фанариотитѣ и тѣхнитѣ сподвижници. Една вечеръ, когато въ дома му гостувалъ петроградския професоръ Григоріевичъ, пътуващъ въ Македония съ научни цѣли, запитанъ отъ послѣдния какво е мнѣнието му за тогавашния охридски владика — прѣдшественикътъ на Милетий, извѣстенъ поради своята доброта и почитанъ отъ охридчани — Миладиновъ казалъ че владиката билъ много овчедушенъ и лесно би го използвалъ за народното дѣло, стига „вълцитѣ-чорбаджии“ да бждатъ обезврдени. На другия день, когато Миладиновъ съ своя приятель трѣбвало да споделятъ българската народна светиня — старата черква Св. Климентъ, намѣрили вратитѣ на черквата по заповѣдъ на епитропитѣ затворени. Кипналъ, Миладиновъ, въпрѣки одумванията на професора, отлоства задъята врата точно въ момента когато по желанието на владиката ключоветѣ сѣ били донесени.

Димитъръ Миладиновъ никога не говорилъ за себе си и за своитѣ дѣла. Самата му външность, умното и често замислено изражение на неговото лице, попълнено съ силния погледъ на голѣмитѣ му черни очи, устрѣмени винаги далечъ задъ прѣдѣла на окръжаващата го обстановка, сж били достатѣчни да спечелятъ най-добритѣ приятели и да надвиятъ най-вѣрлитѣ противници. Отваряйки своя пжть на народенъ просвѣтителъ прѣвъ голѣмитѣ мжчнотии, Миладиновъ нивга не забравялъ че напърво врѣме е нужно да спечели и създаде вѣрни и способни за народополезна дѣйность учители. Освѣнъ неговиятъ братъ Константинъ, редица народни дѣйци сж получили образование при първия будителъ на Македония.

За народния труженикъ спокойствие нѣма. Точно когато Димитъръ Миладиновъ помислилъ, че здраво се установилъ въ Охридъ, митрополията прѣстанала да храни къмъ него по раншното довѣрие. За да не би неприятелитѣ задушатъ народното дѣло въ самото начало, Димитъръ оставя своитѣ ученици да продължатъ започнатото, а той заминава за Битоля, дѣто като не е сполучилъ да остане въ града, условва се за учителъ въ село Търново. Поради близостята на с. Търново до вилаетския центръ¹⁾, Миладиновъ почти всѣки день е могълъ да се срѣща съ своитѣ приятели въ града. Малко по-късно, той сполучва да се настани и въ Битоля, а на свое мѣсто въ Търново изпраща брата си Константина, който едва що бѣ навършилъ училището. Това е първото учителствуване на Константина. Отъ тукъ насетнѣ младиятъ и способенъ момъкъ, става най-добрия съвѣтникъ на своя братъ.

Отъ Битоля, Димитъръ Миладиновъ за пръвъ пжть влиза въ прями съобщения съ цариградскитѣ дѣйци на възраждането.²⁾ Въ Битоля Димитъръ успѣва да привлече къмъ народополезна дѣйность стари и знатни сѣмѣйства, като Робеви и Д-ръ Мишайкови, които въ продължение на дълги години слѣдъ това сж му били подкрѣпа прѣвъ тежки дни. Тукъ Димитъръ се опозналъ почти съ всички по-събудени българи отъ Воденъ, Костуръ, Леринъ, Прилѣпъ, Велесъ, Крушово, отъ кждѣто тѣ идвали по търговски и хюкюметски работи, а между това, прилѣпчани сж го поканили да заеме учителско мѣсто въ тѣхния градъ.

Но и въ Битоля Миладиновъ не останалъ спокоенъ. Битолскиятъ владика, прѣдизвѣстенъ отъ охридския за дѣйността на народния учителъ, подушва разговоритѣ му съ прилѣпчани и билъ готовъ, подъ каквѣто и да е претекстъ, да тури ржка върху му. За да го спасятъ, неговитѣ приятели почти силомъ сж го заставили да замине за родния му градъ. Въ Струга Миладиновъ оставя сѣмѣйството си и самъ, прѣвъ Елбасанъ и Дурацо, отпътува за Мостаръ, Херце-

¹⁾ Богатитѣ и голѣми села Търново и Магарово, раздѣлени едно отъ друго отъ пѣнинстъ пелистерски потокъ, служатъ за лѣтна резиденция на битолчани.

²⁾ Вж. въ сп. „Минало“ Писмата на Димитъръ Миладинова до Александра Екзарха и други.

говина, а сетнѣ — за Загребъ. Тукъ Димитъръ Миладиновъ ималъ случая да се опознае и обличи съ хърватския епископъ Щросмайеръ, който до края на живота му остана неговъ приятелъ. Съ помощта и прѣпоржката на Щросмайера, Димитъръ пропитувалъ голѣма частъ отъ югославянскитѣ земи на Австрия, като спрѣлъ за по-дълго врѣме въ Нови-Садъ и Карловацъ. Отъ духовната семинария на послѣдния градъ той билъ поканенъ за учителъ, но отказалъ, защото работитѣ на отчествотоо му сж го викали обратно за нова и по-усилена борба. Отъ Карловацъ, Миладиновъ съобщилъ на домашнитѣ си, че ще се завърне скоро и съ нови сили. На пътъ за родината си, той останалъ известно врѣме и въ Бѣлградъ, по това врѣме едно отъ срѣдищата на прокудената българска интелигенция. Въ Бѣлградъ Миладиновъ се срѣщналъ съ познати на своя старъ приятелъ професоръ Григоріевича, които сж го поканили въ Русия, но и тѣмъ отказалъ, като обѣщалъ на свое мѣсто да проводи най-младия си братъ Константина. Оттукъ Димитъръ не прѣстаналъ да кореспондира съ своитѣ ученици за хода на духовната пробуда въ родния край. Давалъ нуждитѣ опатвания, изпращалъ необходимитѣ училищни помагала, печатани на български въ Бѣлградъ и Буда-Пестъ, молилъ цариградскитѣ дѣйци на духовното ни възраждане да не оставятъ безъ подкрѣпа родината му. Наблягалъ особено на това, че въ Охридъ, Струга, Дебъръ, Кичево, Прѣспа, Воденъ, неговитѣ ученици продължаватъ да се борятъ съ безпримѣрно самоотрицание и постоянство за да продължатъ светото народно дѣло. Тѣй като цариградскитѣ българи сж правили всичко да легализиратъ прѣдъ очитѣ на турцитѣ борбата съ грѣцката патриаршия, посвѣтвали Миладинова да се завърне въ Македония и самъ да продължи започнатата борба. Тѣ сж му обѣщали съдѣйствиє и застъпничество. Най-сетнѣ, като счелъ момента за благоприятенъ, Димитъръ, прѣзъ Босна и Черна-Гора, заминалъ за родния си градъ Струга, дѣто заварилъ Константина.

Срѣщата на двамата братя била една отъ най-трогателнитѣ. Димитъръ, въ присѣтствието на своята съпруга и на своитѣ дѣца, горещо прѣгърналъ и цѣлуналъ младия си напетъ братъ, когото не бѣ виждалъ отъ учителствуването си въ село Търново. Вечеръта двамата братя пожелали да ги оставатъ на самѣ. Прѣзъ тази паметна нощъ, подъ едва прозорливата свѣтлина на маслената лампа, Димитъръ и Константинъ останали да приказватъ до ранни зори. Двѣ седмици слѣдъ това, Константинъ заминава за Русия, изпърво въ Одеса — въ околноститѣ на която прѣкаралъ на дача цѣлото лѣто, и сетнѣ въ Москва, като студентъ въ историко-филологическия факултетъ, а Димитъръ приелъ повторната покана на прилѣпчани за учителъ и сѣмейно заминалъ за тѣхния градъ. По неизвѣстни обаче причини, навѣрно пакъ поради прѣчки отъ страна на битолската грѣцка митрополия, той останалъ почти цѣлата зима въ Битоля и едва на слѣдната учебна година можалъ да удовлетвори желанието на прилѣпчани, които сж го посрѣщнали вѣнъ отъ града съ небивала радостъ и почести.

Подготвенъ обстойно отъ това що видѣлъ и научилъ въ Хърватско, Димитръ Миладиновъ въ скоро врѣме издигна значението на прилѣпскитѣ училища като първи добри наредени училища въ Македония. Въпрѣки липсата на учебници и всички неимовѣрни прѣчки, Димитръ Миладиновъ въведе прѣподаването на българска история и отечествена география, прѣдмети до тогава незастѣпени въ никое отъ македонскитѣ училища. Прѣдаденъ на своята завѣтна мисль, той неуморно работи за доброто на своето отечество. Отъ Прилѣпъ, Димитръ изпращалъ на брата си въ Москва отдавна събираниѣ народни пѣсни и умотворения. Отъ тукъ кореспондиралъ съ московския професоръ по географията Орелъ — Ошмянцевъ, който получавалъ богати материали по етнологията на Македония. Отъ тукъ е билъ той въ съобщение съ професоръ Григоріевичъ въ Петроградъ и съ своитѣ хърватски приятели¹⁾. Непрѣстаннитѣ клевети и интриги на прилѣпскитѣ гъркомани-власи сж турили край на плодотворната дѣйность на народния будителъ въ този градъ. По настояването на битолскитѣ фанариоти, които сж искали да прѣдставятъ Миладинова за чужди агитаторъ, безъ да му дадатъ даже да се облече за пжтъ, подъ конвой изпратили сж го въ битолския затворъ. Миладиновата съпруга, жена сърдцата и неустрашима, съ рожби въ ржка, послѣдвала Димитра въ Битоля за да изходатайствува освобождението му. Тогавашниятъ битолски валия, симпатизиращъ на българитѣ, прѣкращава дѣлото и дава заповѣдь да освободятъ невинния, съ условие обаче — да не се завърне въ Прилѣпъ.

Дълго врѣме слѣдъ това, Миладиновъ останалъ въ Битоля, направлявайки борбата за цѣла западна Македония и едва прѣзъ 1857 година наново го виждаме учителъ, този пжтъ — въ Кукушъ. Прѣди да замине за новото мѣсто, въ едно писмо до кукушани Миладиновъ имъ прѣпоржчва да се обърнатъ до Партения въ Цариградъ да имъ изпрати учебници „за улеснение на училището“. Отъ друга страна, той самъ се отправилъ съ редъ писма до Зографския манастиръ да изпратятъ на кукушани славянски черковни книги²⁾. Желанието на Миладинова било удовлетворено. Едноврѣменно съ идването му въ Кукушъ пристигнало и едно свещено лице отъ св. Гора, което тържествено отслужило първата славяно-българска черковна служба въ този градъ. Но Димитръ Миладиновъ не се е задоволявалъ само отъ външния блѣсъкъ. Той разбиралъ, че за селското

¹⁾ Въ това врѣме Димитръ Миладиновъ се опиталъ да сглоби българска граматика. Професоръ Григоріевичъ още при пжтешествията си въ Македония канилъ Д. Миладинова да състави българска граматика, за която той му обѣщавалъ своята подкрѣпа. Вж. сп. „Минало“, 1912 г., стр. 12. По разказитѣ на съпругата на Миладинова, въ Прилѣпъ полицията задигнала за Битоля много негови ржкописи.

²⁾ Въ разни врѣмена Бр. Миладинови сж кореспондирали съ Зографъ и не е чудно, ако манастирската управа се погрижи да потършува по прашнитѣ кюшета на своитѣ библиотеки, ще успѣе да намѣри цѣнни документи не само за дѣйността на Миладинови, но изобщо за епохата на духовното ни възраждане.

население въ тази източна покрайнина на Македония — поради тежка чифлигарска работа — не било лесно веднага да се отърве от патриархията. Затова Димитър Миладиновъ удвоилъ своитѣ грижи и старания. Съ рискъ на живота си, той обикалялъ нощно време полскитѣ чифлигарски села да склони селянитѣ да се обърнатъ къмъ народната си църква и училище. Фанариотитѣ и тукъ не са оставили на мира Миладинова. Дойрано-поленинскиятъ гръдски владика, като несполучилъ да затвори пътя му за Кукушъ, послужилъ си съ беговетѣ, на които прѣдставилъ Миладинова като бунтовникъ, дошелъ да повдигне селянитѣ — чифлигари срѣщу тѣхъ. Въ първо време Миладиновъ респектиралъ и фанариоти и турци, но когато послѣднитѣ се обявили явно противъ него, а особено когато кукушани приели унията, Димитъръ трѣбвало да напусне Кукушъ и да замине за Солунъ. Въ своитѣ писма отъ Солунъ, Миладиновъ употребилъ всичкото си влияние прѣдъ цариградскитѣ българи да му изпратятъ нѣколцина близки на кукушани хора, които да се постараятъ да ги отклонятъ отъ пагубното отцѣпничество, но като не успѣлъ, заминалъ за родния си градъ¹⁾.

Посѣтото съ кървавъ потъ сѣме започна, въпрѣки всички мъчнотии, да дава добра и изобилна жетва. Въ села и градове отъ Шаръ до Бѣло море, отъ Охридъ до Мѣста, борбата за извоюване на потѣпканитѣ отъ вѣкове народни права закипѣ въ своя пълень разгаръ. И колкото дѣлото успѣваше, толкова по-дрѣзки ставаха фанариоти и владици къмъ народния апостолъ. Виждайки явната опасностъ за Димитра, приятели и ученици непрѣстанно сж го съвѣтвали да напусне и този пътъ страната за да избѣгне накупѣлата вражда на народнитѣ гонители, готови всѣка минута съ яростъ да атакуватъ доблестния учителъ. Калѣниятъ и самотвержонъ борець не чу приятелитѣ си. Той не даде голѣма вѣра на постояннитѣ фанариотски закани. Съ удивително спокойствие слѣваше той своя пѣтъ, сега вече съвършено открито. Той нѣмаше отъ кого да се бои щомъ народътъ го разбра и трѣгна съ него. Безъ да заима учителско мѣсто, Димитъръ Миладиновъ живѣеше ту въ Струга ту въ Охридъ, насърдаваше учителитѣ въ града и въ провинцията, продължаваше да подържа връзкитѣ съ Цариградъ и отврѣме на време изпращаше дописки до „Цариградския Вѣстникъ“²⁾, въ една отъ които между другото четемъ: „Както въ Кукушъ така и въ Охридъ явно почнахме изучението на матерния езикъ. Дѣдата съ прѣголѣмъ успѣхъ се учатъ въ книгитѣ на своя роденъ езикъ“. Чувствувайки нуждата отъ нови просвѣтени сили, съ които ще увѣнчае борбата съ успѣхъ, почти въ сжщото време Димитъръ писва на брата си Константина въ Москва: „... Дойди си по-скоро мили мой брате; отъ нищо се не бой. Що се касае за твоя полза, приготвихъ ти вече мѣсто за учителъ въ Охридъ... Дойди си

¹⁾ Известна часть отъ кукушани и до послѣдно време признаваха палата за свой висшъ черковенъ вождъ и подържаха унията.

²⁾ Вж. притурката на сп. „Минало“ 1912 г. стр. 8

право въ отечеството за да зарадвашъ моитѣ дѣца, роднини и приятели. Нашата чудна пролѣтъ, благовоннитѣ цѣвтя, майчинитѣ и мои прѣгрждки — всичко това е рай земенъ . . .". Но, Константинъ Миладиновъ, който нѣмалъ достатъчно сръдства да напечати събранитѣ и приготвени за печатъ народни пѣсни, намѣсто за Охридъ, заминалъ за Вѣна, кждѣто останалъ нѣколко мѣсеци, а оттамъ — въ Загребъ, при покровителя на неговия братъ, Щросмайеръ. Посръдствомъ този меценатъ на югославянскитѣ дѣйци и учени, Константинъ ималъ случая да се запознае отблизо съ нѣкои хърватски професори, които сж му били полезни. Прѣзъ 1860 година съ благосклонната подкрѣпа на Щросмайера, комуто посвещава своята капитална Сбирка, Константинъ я издаде подъ надсловъ „Български Народни Пѣсни“. Въ тѣхъ български и чуждестранни учени ще четатъ епопейнитѣ борби и душата на забравения дотогава български народъ. Въ тѣхъ цѣлъ свѣтъ ще види безцѣннитѣ качества на българската душа.

Съ завършването и издаването на Сбирката, Константинъ Миладиновъ завършилъ и своитѣ първи, прѣдварителни работи, за да мине напредъ въ нови проучвания. Но сждбата му бѣ избрала другъ пътъ, по-късъ, но по-славенъ: да сложи своятъ животъ прѣдъ отечествения олтарь.

Краткото си прѣбиваване въ Вѣна и Хърватско, московскитѣ студентъ използува, както винаги, въ усиленъ умственъ трудъ. Той не можа да се отдѣли отъ науката, която обикна повече отъ себе си. Отъ отиването си въ Москва до послѣдната минута на живота си, Константинъ Миладиновъ остана кабинетниятъ ученъ, бждациятъ български етнологъ и филологъ.

Като човѣкъ, Константинъ бѣ скроменъ не по-малко отъ своя братъ, но Константинъ освѣнъ това бѣ по-нѣженъ, по-милъ. Въжливъ въ обращения си, той бѣ такъвъ даже къмъ тѣзи които го обиждаха. Чувствителенъ къмъ всѣко чуждо страдание, дълбоко любящъ близкитѣ си, той бѣ въплотение на измжчената и обидена отъ дългото робство народна душа. Той обичаше своята родина и за кичеститѣ ѝ гори и за хубавитѣ ѝ поля и за ведрото ѝ небо, виснало надъ кристалнитѣ езерни води . . . Неговата душа бѣ душа на роденъ поетъ. Въ юношескитѣ си години, Константинъ сегисътогисъ се опитвалъ и да стихотвори. Ето единъ малкъ откъслекъ отъ едно негово стихотворение, писано още първата година въ Москва и озаглавено „Тжга за Югъ“:

. . . „Овде е мрачно и мракъ ме обвива
И темна мжгла земята покрива,
Мразой и снѣгой и пепелници,
Силни вѣтрища и виюлици . . .
Не, я не сакамъ овде да седамъ!
Не, я не можахъ мразой да гледамъ!
Дайте ми криля да си прѣлетнамъ,

Въ нашитѣ мѣста я да си идамъ,
 Да видамъ Охридъ, Струга да видамъ...
 Тамо гората грѣитъ душата
 И сонце светло зайдвитъ въ гората"...

До като Константинъ издаваше Сборника на народнитѣ пѣсни и умотворения, Димитъръ изпитваше най-горчивитѣ дни на своя животъ. Въпрѣки явнитѣ закани на охридския владика Милетий, Димитъръ Миладиновъ нито на мигъ не изгуби характерното си спокойствие и продължаваше неуморно да работи. Той държеше високо народното съзнание, което самъ повдигна и не се побоя отъ никакви закани. Едно особено обстоятелство обаче доде да усили и така накупѣлата фанариотска вражда. Прѣзъ 1860 година, Димитъръ Миладиновъ биде отреденъ отъ цариградскитѣ дѣйци на възраждането, съ съгласието на турското правителство, да пропътува цѣла Македония, подъ прѣдлогъ че ще събира помощи за тогава строящата се въ Цариградъ българска черкова, въ дѣйствителностъ обаче — да пробуди спящитѣ още затънтени краища на отечеството. Обиколката е продължила четири-петъ мѣсеци. Започната отъ Крушово, Кичево, Тетово и прѣзъ Скопие—Велесъ, тя се завършила въ Воденъ, Костуръ, Прѣспа и Охридъ. Всички стари хора въ Македония, които помнятъ тази негова обиколка, съ горестъ разказватъ за великата любовъ и дълбоката прѣданностъ на даскалъ Димитрия къмъ свящото народно дѣло.

Въ отсъствието на Миладинова отъ Охридъ, Милетий, който търсилъ случая да компрометира народния учител прѣдъ турскитѣ власти, изпраща по цѣлата област свои хора да събератъ подписитѣ на населението върху единъ махзаръ, ужъ за изпълнението на нѣкои желаня отъ общъ епархийски характеръ, въ дѣйствителностъ обаче, подписаното до властитѣ заявление било единъ народенъ протестъ, адресиранъ до битолския валия, съ който протестъ послѣдниятъ билъ каненъ да вземе строги мѣрки противъ „опасния за държавата руски агентъ“. Точно прѣзъ това врѣме, мѣсець октомври 1860 година, Димитъръ Миладиновъ се билъ върналъ въ родния си градъ Струга. Неговитѣ домашни съ сълзи на очи сж го молили да напусне града, ако е нужно и отечеството, за да се запази отъ грозящата го опасностъ. Миладиновъ не поискалъ и да чуе за едно повторно доброволно изгнание. Противъ законитѣ на държавата той не направи нищо и нѣмаше отъ що да се опасява. Но съ това се бѣ той горко полъгалъ. Въ тъмни зори, слѣдъ една мжглива зимна нощъ, на 16 февруари 1861 година, Миладиновата кжца била блокирана отъ едно силно жандармерийско отдѣление. Слѣдъ като началникътъ на отдѣлението направилъ щателенъ обискъ, прибралъ всички книги, ржкописи и писма въ нѣколко човала, и безъ милостъ къмъ молбитѣ и плачоветѣ на домашнитѣ, свързалъ ржцѣтъ на народния учител и го откаралъ въ Охридъ пѣша.

Негодуванието на стружани и охридчани било голѣмо. Всички сж държали отговорни владиката. Оплашенъ да не би властитѣ да

бждатъ повлияни отъ това народно негодувание и да освободятъ Миладинова, Милетий побързалъ да внуши на послѣднитѣ да изпратятъ „бунтовника“ въ битолскитѣ зандани, кждѣто Димитъръ Миладиновъ билъ задържанъ до мѣсець юни сжщата година. Тукъ отврѣме наврѣме Миладиновъ билъ спохожданъ отъ нѣкои приятели, успѣли съ мжка да си пробиятъ пжтъ до неговата дупка. Съпругата му, отъ своя страна, не се поколебала да остави рожбитѣ си въ ржцѣтъ на роднини за да сподѣли участъта на тѣхния баща. Тя се постарала да използва влиянието на нѣкои знатни приятели на Миладинова. Но всичко останало напрасно. Въ сжщото врѣме около затворника сж обикаляли владишки пратеници, които сж обѣщавали да издѣйствуватъ освобождението му, стига само да поиска прошка и да се обѣщае, че занапрѣдъ се отказва отъ досегашната си дѣйность. Достатъчна била само една дума за да види затворениятъ бѣлъ день, за да прѣгърне своитѣ дѣца... Но, великата душа страдае и въ страданието намира своята утѣха... Една дъждовна нощъ, безъ да може да каже послѣдно сбогомъ на страдалната майка и на своитѣ приятели, Димитъръ Миладиновъ прѣзъ Солунъ билъ откаранъ за Цариградъ, кждѣто било прѣпратено и дѣлото за „държавна измѣна“. На 6-й юни 1861 година К. Държиловичъ, солунскиятъ кореспондентъ на бѣлградското списание „Дунавский Лебедъ“, съобщава на Сава Раковски:... „Нашия добъръ сънародникъ Димитъръ Миладиновъ прѣди нѣколко дни откараха подъ военна стража въ Цариградъ. Не се знае сждбата на този нещастень мжжъ. Дано еднородцитѣ бѣлгари въ Цариградъ се потрудятъ и го отърватъ отъ по-голѣми напасти...“ (сп. „Минало“ ст. 20). Въ Цариградъ Димитъръ Миладиновъ билъ докаранъ къмъ срѣдата на мѣсець юни 1861 година и останалъ въ тамошнитѣ затвори до края на своя мжченически животъ.

Константинъ Миладиновъ научава за арестуването на брата си твърдѣ кжсно и то — въ Бѣлградъ отъ Раковски, при когото бѣ отишелъ да се разговори по народнитѣ работи. Вмѣсто за родния край, Константинъ веднага заминава за Цариградъ да дѣйствува за свобождението на своя братъ, безъ даже да се обади на своитѣ приятели, които можеха да му бждатъ полезни. Още съ пристигането си въ Цариградъ, Константинъ билъ арестуванъ по искането на патриархията. На двамата народни мжченици, копнѣющи на върха на нещастията си да паднатъ единъ другиму въ прѣгрждкитѣ, не било дадено да се видятъ... Щросмайеръ, който много кжсно научилъ за арестуването на Братя Миладинови, веднага и енергично искалъ съдѣйствието на австро-унгарския посланикъ въ Цариградъ за освобождението на тѣзи, които сж имали само една вина: своята беззавѣтна обичъ къмъ отечеството. Цариградскитѣ дѣйци, прѣди Щросмайера още, непрѣстанно работили чрѣзъ руската легация за освобождението на Миладинови. Усилията на миладиновитѣ приятели най-сетнѣ сж се увѣнчали съ успѣхъ... Но, коварниятъ Фернеръ, едноврѣменно съ издаването на правителствената заповѣдь за освобождението на Братя Миладинови си послужи съ сигурно срѣд-

ство: подкупени пазачи съ отрова туриха край на живота на двамата братя . . .

Димитъръ и Константинъ Миладинови, апостолитъ на духовната и национална пробуда на Македония, угаснаха далечъ отъ милъ роденъ край. . . Димитъръ отживѣ на 7-й, Константинъ на 11-й януари, 1862 година. Но тѣ не умрѣха, защото не умира този, който падне за името и честъта на своя народъ. Наредъ съ многото свѣтли образи на нашата народна история, Братя Миладинови ще живѣятъ до като живѣе българското слово и българското име. Неспокоенъ ще витае тѣхниятъ духъ, заедно съ духоветъ на хиляди народни борци слѣдъ тѣхъ, докато най-сетнѣ изгрѣе свободата на поробена и измжчена Македония.

София, септември, 1915 г.
